

552022

homelands

Podom

Zvo

Eni

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Glavna urednica / Editor-in-Chief
Mirjam Milharčič Hladnik

Odgovorna urednica / Editor-in-Charge
Marina Lukšič Hacin

Tehnični urednik / Technical Editor
Tadej Turnšek

Gostujoča urednika tematskega sklopa / Guest Editors of Thematic Section
Miha Zobec in / and Ulf Brunnbauer

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board
Synnove Bendixsen, Ulf Brunnbauer, Aleš Bučar Ručman, Martin Butler, Daniela I. Caglioti, Jasna Čapo, Donna Gabaccia, Jure Gombač, Ketil Fred Hansen, Damir Josipovič, Aleksej Kalc, Jernej Mlekuž, Claudia Morsut, Ihklas Nouh Osman, Nils Olav Østrem, Lydia Potts, Maya Povrzanović Frykman, Francesco della Puppa, Jaka Repič, Rudi Rizman, Matteo Sanfilippo, Annemarie Steidl, Urška Strle, Kristina Toplak, Adam Walaszek, Rolf Wörsdörfer, Simona Zavratnik, Janja Žitnik Serafin

Lektoriranje in korektura / Copyediting and proofreading
Jana Renée Wilcoxon (angleški jezik / English)
Tadej Turnšek (slovenski jezik / Slovenian)

Oblikovanje / Design
Anja Žabkar

Prelom / Typesetting
Inadvertising d. o. o.

Izdala / Published by
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Založba ZRC /
ZRC SAZU, Slovenian Migration Institute, Založba ZRC

Tisk / Printed by
Birografika Bori, d. o. o.

Naklada / Printum
150

Naslov uredništva / Editorial Office Address
INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO IN MIGRACIJE ZRC SAZU
p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
Tel.: +386 (0)1 4706 485; Fax +386 (0)1 4257 802
E-naslov / E-mail: mgliha@zrc-sazu.si
Spletna stran / Website: <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands>
<http://twohomelands.zrc-sazu.si>

©2022 avtorji in / authors and ZRC SAZU

SLOVENSKE PRISELJENKE V TRSTU: VPRAŠANJE IDENTITETE OB LJUDSKEM ŠTETJU 1910

Ana CERGOL PARADIŽⁱ, Petra TESTEN KORENⁱⁱ

COBISS: 1.01

IZVLEČEK

Slovenske priseljenke v Trstu: vprašanje identitete ob ljudskem štetju 1910

Članek analizira vlogo slovenskih služkinj, večinoma priseljenk iz slovenskega okoliškega bazena in bližnjih avstrijskih dežel, ob popisu prebivalstva leta 1910 v Trstu. Osredotoča se na njihovo avtonomno ravnanje glede na odvisni položaj znotraj gospodinjestev ter pritiske javnosti oz. slovenskih in italijanskih nacionalnih elit v mestu. Raziskava ob pomoči javnega diskurza, arhivskega gradiva in kvantitativne analize vzorca popisnih pol cenzusa sintetizira zlasti pomen podatkov, kot sta občevelni jezik in kraj izvora služkinj, in jih interpretativno umešča v kontekst (nacionalne) identitete.

KLJUČNE BESEDE: slovenske služkinje, priseljenke, (nacionalna) identiteta, nacionalne elite, census 1910, Trst/Trieste

ABSTRACT

Slovene Women Immigrants in Trst (Trieste): The Issue of Identity at the 1910 Census

The article analyzes the role of Slovene servants—mostly immigrants from the surrounding Slovenian basin and nearby Austrian lands—during the 1910 census in Trieste. The focus is on their autonomous behavior regarding the dependent position within households and the public pressure of (Slovene and Italian) national elites in the city. With the public discourse, archival material, and quantitative analysis of a sample of census polls, the research synthesizes the importance of data such as the language of communication and the servants' places of origin. It then interpretively places them in the context of (national) identity.

KEYWORDS: Slovene servants, immigrants, (national) identity, national elites, 1910 census, Trst/Trieste

ⁱ dr. zgodovine; Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana; Ana.Cergol@ff.uni-lj.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6054-497X>

ⁱⁱ dr. zgodovine; ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, Ljubljana; petra.testen@zrc-sazu.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9482-3152>

IZHODIŠČA

V Trstu, multikulturnem in hitro razvijajočem se pristaniškem mestu habsburške monarhije, so se na prehodu iz 19. v 20. stoletje močno zaostрила razmerja med italijansko in slovensko nacionalno elito, ki sta predstavljali interese prve in druge največje skupnosti v mestu, medtem ko je imela italijanska elita v rokah tudi občinsko oblast. Eno izmed nevrvalgičnih točk zaostrovanj med njima je predstavljalo vprašanje občevalnega jezika pri avstrijskih popisih prebivalstva, zlasti tistem iz leta 1910 (Cattaruzza, 1995; Čermelj, 1958; Verginella, 2003, 2019; Millo, 1989). Tako italijanska kot slovenska nacionalna elita sta s pomočjo narodnih organizacij v mestu skušali pokazati, da gre pri kategoriji občevalnega jezika za občutljivo vprašanje, ki ga v praksi nasprotna stran izkorišča za sporno dokazovanje številčne moči svoje skupnosti v etnično mešanem mestu (Šterbenc Svetina et al., 2012). V tem smislu sta organizirali vedno bolj intenzivne (propagandne) kampanje.

Slovenska nacionalna elita se je pri agitaciji glede kategorije občevalnega jezika pogosto osredotočala na številne (slovenske) služkinje v mestu, ki so bile večinoma priseljenke iz slovenskega okoliškega bazena, pa tudi bližnjih avstrijskih dežel. Kako je pri tem postopala, glede na to, da se je njihovo število zaradi rednega priseljevanja iz leta v leto večalo? Kako so služkinje ob popisih ravnale? So se sploh odločale avtonomno z ozirom na odvisni položaj znotraj gospodinjstev in pritiske javnosti oz. (lastnih) nacionalnih elit? Ali so služkinjam popisovalci dejansko avtomatično pripisovali enak občevalni jezik kot njihovim hišnim gospodarjem oziroma gospodaricam? V pričujočem članku bova poskušali predstaviti odgovore, ki posegajo v zapleteno pomensko mrežo, stkano na podlagi različnih diskurzivnih razmerij med »spolom in nacijo« na etnično mešanem območju, kjer se stekajo in spajajo različni migracijski tokovi. Pri tem se bova oprli na javni diskurz, arhivsko gradivo in na poskus kvantitativne analize vzorca popisnih pol cenzusa za leto 1910 v Trstu, pri čemer bova posebej vzeli v pretres podatke o občevalnem jeziku in krajih izvora služkinj.

VZOREC

Ali je izbrani vzorec reprezentativen, ali torej odraža splošne značilnosti segmenta prebivalstva, ki se je tedaj ukvarjal s hišnim delom v Trstu (oz. v Evropi nasploh)? Raziskavo sva opravili na 304 anagrafskih številkah iz tržaške Terezijanske četrti (ital. Borgo Teresiano), na podlagi katerih sva našteali 2.590 pripadajočih gospodinjstev s skupaj 9.369 prebivalci (primarni vzorec), kar predstavlja 39,3 % prebivalcev celotne četrti¹ in 4 % prebivalcev tržaške občine.² Kar 916 gospodinjstev (35,3 % od pregledanih) je zaposlovalo hišne posle. Pri nadaljnji obravnavi sva upoštevali samo teh

1 Terezijanska četrt: 23.798 prebivalcev (Spezialortsrepertorium, 1918).

2 Trst: 229.510 ljudi (Spezialortsrepertorium, 1918).

916 gospodinjestev (sekundarni vzorec). Visok delež hišnega osebja v primarnem vzorcu sicer zvesto odraža značaj izbrane Terezijanske četrti, v kateri so prebivali premožnejši meščani, in nesporno dokazuje številčnost tega delovnega segmenta v mestu nasploh (Kalc, 2014: 17; Cattaruzza, 1979). Hkrati pa že deloma pojasnjuje, zakaj so bile v nacionalnih bojih glede občevalnega jezika tako pomembno zastopane prav služkinje.

Trst glede številčnosti služinčadi pravzaprav ni izstopal v primerjavi z ostalimi evropskimi mesti. Kakor kažejo številne študije, je služinčad v Evropi tekom stoletij konstituirala najpomembnejši del delovno aktivne populacije (Fauve-Chamoux, Fialova, 1997: 1, 2). Število služinčadi se je v večini zahodnoevropskih držav najbolj povečalo v osemdesetih letih 19. stoletja, čemur je sledil počasen upad. Kljub t. i. krizi služinčadi (angl. *servant problem*) na prelomu stoletja, ki je poleg pretečega številčnega vpada po eni strani vključevala nostalgični razmislek o idealu zveste in ubogljive služkinje, po drugi pa sprožala prve resnejše razmisleke o dejanskem položaju služkinj in njihovih pravicah, pa je trg dela vseskozi narekoval potrebo po tem poklicnem segmentu in ustvarjal povpraševanje zlasti med migrantkami iz okoliškega priselitvenega bazena (Sarti, 2015: 28–31).

Kakor na podlagi popisa prebivalstva ugotavlja tudi Aleksej Kalc, so med delovno aktivnimi ženskami v Trstu leta 1900 večino predstavljali hišni posli (in najemni delavci) (38,5 %), med hišnimi posli (in najemnimi delavci) pa so večino predstavljale ženske (94 %) (Kalc, 2014: 17). Tudi v najinem vzorcu iz leta 1910, ki šteje 1.211 hišnih poslov (tj. sekundarni vzorec z 916 gospodinjestvi s posli), je bilo le 14 moških (1,2 %). Dalje beležimo 55,4 % gospodinjestev s samo enim hišnim poslom, 36,7 % gospodinjestev z dvema in 7,9 % gospodinjestev s tremi ali več posli. Podatek, da v večini primerov beležimo gospodinjestva s samo eno ali dvema služkinjama ženskega spola, ki so samske (94,3 %)³ in najpogosteje v starostni skupini 15–30 let (69,9 %), medtem ko delež do 35 let seže že kar krepko čez tri četrtine vzorca (78,2 %), se ujema z ugotovitvami o preobrazbah hišnega dela v zahodnoevropskih mestih v 19. stoletju (Sarti, 2005). Buržoazni model hišnega dela ni tako kot pri aristokraciji predvideval večjega števila delovno ozko specializirane in razslojene služinčadi, pač pa eno služkinjo, »deklico za vse«, ki je poklic hišnega dela opravljala začasno.

Na prelomu med 19. in 20. stoletjem je v Trst odhajalo veliko število mladih deklet, običajno z namenom, da so zaslužila za balo, tj. skupek predmetov, ki jih je potem ženska prenesla v lastno družinsko gospodinjestvo, veliko pa jih je s svojim zaslužkom pomagalo izvorni družini. Služenje je bilo združeno z bivanjem v delodajalčevem gospodinjestvu. Za ta način zaposlovanja, ki pri ženskah zajema delovno aktivna leta pred poroko in osnovanjem družine, se je v angleščini uveljavilo poimenovanje »*life-cycle servanthood*« (Hajnal, 1982; Laslett, 1983).

3 V vzorcu 1.211 hišnih poslov je bilo 1.153 samskih (1.142 žensk in 11 moških), 25 poročenih (24 žensk in 1 moški), 32 ovdovelih (30 žensk in 2 moška) in ena ločenka.

V velikih evropskih mestih so kot hišni posli v znatnem številu služile predvsem migrantke iz primarnega priselitvenega bazena, medtem ko so bile v manjšem številu prisotne tiste iz bolj oddaljenih krajev (Lundh, 1999; Lee, 2005; Kalc, 2014; idr.), ki so običajno zasedale višje položaje v služabniški hierarhiji (Hahn, 2001). Vse to potrjuje tudi najin vzorec. Med 1.211 prešteti hišnimi posli se jih je 66 (5,4 %) rodilo v tržaški občini, 354 (29,2 %) v Goriški in Gradiški, 242 (20 %) na Kranjskem, 98 (8 %) v Istri, 168 (13,9 %) v Italiji (večinoma v Furlaniji), 100 (8,3 %) na Koroškem, 86 (7,1 %) pa na Štajerskem, kar skupno nanese 91,9 % vseh služkinj. Preostanek jih je prihajal iz drugih bolj oddaljenih krajev. Služkinje iz Nemčije, Anglije itd. so običajno opravljale delo, ki je bilo bolj cenjeno; delale so kot guvernante, vzgojiteljice, dojilje in voditeljice gospodinjstva.

Navedeni podatki kažejo, da je izbrani vzorec reprezentativen, čeprav gre hkrati opozoriti na metodološke pomanjkljivosti izbranega vira. Težko je namreč s pomočjo popisnih pol zanesljivo razbirati osebne izbire »navadnih« ljudi, posebno pri izpolnjevanju rubrike »občevalni jezik«.

OBČEVALNI JEZIK IN NACIONALISTIČNI DISKURZ

Rubrika »občevalni oz. pogovorni jezik« v izhodišču ni opredeljevala narodne oz. etnične pripadnosti, pač pa je zgolj določala jezik, ki ga je posameznik uporabljal v vsakdanji komunikaciji (Žitko, 2012). Toda sčasoma je začela posredno prispevati k zamišljanju nacionalnih identifikacij, saj je posameznike silila v točno določeno izbiro. Navedbe več ali uradno nepriznanih občevalnih jezikov cenzus ni predvideval, kar se je izkazalo za neugodno predvsem na narodnostno mešanih območjih in v krajih s številnim priseljenim prebivalstvom, kjer so posamezniki v vsakdanji rabi dejansko uporabljali več jezikov in so številni tudi izhajali iz etnično mešanih družin.

Pripadniki nacionalnih elit so si občevalni jezik vse bolj razlagali kot neposredni odraz narodne pripadnosti (Stergar in Scheer, 2018; Verginella, 2019). Toda tovrstne enoznačne interpretacije so problematične tudi zato, ker zanemarijo pritiske pri vsakokratnem določanju občevalnega jezika. Predvidevati je mogoče, da so ženam, mladoletnim otrokom in nenazadnje prav služinčadi avtomatično pripisali občevalni jezik »družinskega poglavarja«, čeprav bi se navedeni morda opredelili drugače (Cergol Paradiž in Selišnik, 2018). Neupoštevanje volje služkinj v zvezi z občevalnim jezikom je odražalo posebnosti njihovega poklica, ki je bil v primerjavi z ostalimi tako v simbolnem kot pravnem smislu veliko bolj odvisne narave. Pravna določila na prelomu stoletja so služkinje obravnavala kot delojemalke, a hkrati kot odvisne članice družin, v katerih so služile.⁴ To je delodajalcem oz. delodajalkam omogočalo, da so nad njimi izvajali poseben nadzor in vplivali na opredelitev njihove celotne

4 Popisna statistika v avstrijskih deželah je delila prebivalstvo na produktivno in vzdrževano. Zaradi specifičnega statusa služkinj, ki so obravnavane kot odvisne članice družin, so te štete med vzdrževano prebivalstvo. Glej: Žnidaršič, 2000; Studen, 1995; idr.

osebnosti (Nederveen Meerkerk et al., 2015: 6). Problema vmesnega, polodvisnega položaja služkinj so se zavedali tudi avtorji v slovenskem časopisju, ki so posebej opozarjali na za to pomembne zakonske določbe:

Po § 23 zakona o ljudskem štetju oče rodbine sme izpolniti svobodno samo za svojo rodbino, za služkinje in hlapce pa mora izpolniti naznanilnice po napovedbi istih. Ta zakonska določba je zelo važna za slovenske posle, ki službujejo pri tujem gospodarju. Služkinje ali hlapci niso člani rodbine svojega gospodarja, ampak samostojne osebe, »posamezniki«. K rodbini spadajo samo oni, ki so z gospodarjem v rodu. (Slovenske služkinje, oziroma slovenski posli. Pozor!, 1910: 2)

Poleg nakazanih neenakih razmerij moči znotraj gospodinjstva so šibko točko pri zagotavljanju objektivnosti cenusa zagotovo predstavljale tudi (pogosto izrazito nacionalizirane) lokalne oblasti (in njeni popisovalci), ki so v skladu s cilji lastne nacionalne skupine na različne načine pritiskale na respondente (Kladiwa, 2016; Cergol Paradiž in Selišnik, 2018). V Trstu je mestna oblast promovirala italijanski občevalni jezik, zaradi česar je slovenski nacionalni tabor leta 1910 vložil pritožbo, in septembra 1911 je bila posledično izvedena državna revizija štetja prebivalstva glede na občevalni jezik.⁵ Rezultati so se po tem ukrepu spremenili. Delež oseb s slovenskim občevalnim jezikom se je iz okvirno 16 % povečal na 25 %. Kakor pojasnjuje Ivica Pletikosić, je bila »državna revizija popisa velika politična zmaga tržaških Slovencev, saj je število uporabnikov slovenskega jezika uradno zvišala za skoraj 20.000 oseb (Pletikosić, 2006: 480).«

K tej zmagi je nedvomno prispevalo prav slovensko časopisje, ki je promoviralo vpis slovenskega občevalnega jezika. Propagandna agitacija se je pri tem pogosto usmerjala na slovenske služkinje, predvsem zato, ker naj bi tedaj v Trstu med vsemi številčno izstopal delež tistih iz slovenskih krajev. Kakor denimo ugotavlja Aleksej Kalc, sicer pri popisu prebivalstva za leto 1900, so presežek žensk med priseljenci v Trstu vzdrževali t. i. notranji tokovi (za razliko od priseljencev iz tujine, med katerimi so z okrog 55 % prevladovali moški), med katerimi je bilo daleč največ hišnih pomočnic, ki so prihajale večinoma iz notranjega zaledja, iz GoriškoGradiške, Kranjske in Istre (do 63 % priseljenk) (Kalc, 2014: 14, 15) in pretežno iz slovenskih krajev (o tem več v nadaljevanju).

Toda vznemirjenje okoli ravnanja slovenskih služkinj pri popisovanju uporabnega jezika bi se morda hitreje poleglo, če ga ne bi netili tudi strahovi v narodnem imaginariju, povezani s simbolnim pomenom služkinj kot žensk. Nacionalizmi so namreč v 19. stoletju proizvedli težnjo po čistem in častnem nacionalnem telesu brez kontaminacije s tujo krvjo in kulturo. Tradicionalna govornica je služkinje postavljala na pomembno mesto v tovrstnih nacionalnih predstavah, ker jim je kot ženskam, (potencialnim) materam, nalagala skrb za reprodukcijo, vzgojo prihodnjih rodov

5 Revizija štetja prebivalstva je bila izvedena tudi v Gorici.

in s tem odgovornost za čistost krvi (Banti, 2005; Mlekuž, 2016; Verginella, 2006; Yuval-Davis, 2009). Toda hkrati so prav služkinje, ki so odhajale v mesto, s svojim nenadzorovanim vstopanjem v zasebne prostore tujih družin, kjer so oz. bi zlahka podlegle asimilaciji, ogrožale to isto »narodno čistost« (strah pred prevzemanjem italijanske kulture in spolnim zapeljevanjem nacionalnega nasprotnika) (Verginella, 2006). Njihovo morebitno zoperstavljanje asimilacijskim pritiskom je zato veljajo za posebej častno, prevedeno je bilo v jezik herojskega kljubovanja v imenu bodočnosti naroda, njihova zvestoba narodu (slovenskemu jeziku) je bila simbolno enačena z zvestobo lastni družini:

Čast slovenskim dekletom! Mnoga naša slovenska dekleta, ki so prisiljena si služiti v Trstu svoj kruh, bijejo te dni naravnost herojiško borbo za svojo narodnost. [...] Dokler so naša dekleta tako odločna, zavedna in značajna, se našemu narodu pač ni treba bati, da bi propadel. Prepričani smo, da, kakor hočejo ta dekleta sedaj ostati zvesta svojemu narodu, bodo pozneje zveste svojim možem in skrbne matere svojim otrokom. (Komičen prizor vsled nezaupnosti ljudstva do magistratnih organov, 1911: 2)

Problematika občevalnega jezika kot potrditve pripadnosti nacionalni skupnosti, v katero so slovenske elite vpletle služkinje, je imela posledice tudi v javnem diskurzu italijanske skupnosti. Italijansko časopisje je Slovence žaljivo obrekovalo, da kot »vzgojitelji hidrofobnih služkinj« (Del censimento, 1911: 2) s pomočjo žensk v mestu izvajajo svojo nacionalistično agendo: »'Slovani za svojo politiko izrabljajo služkinje [...] in razumemo, da so ideali visoki!!'« (Parole chiare per gli sloveni. Una spiritosa lettera, 1911: 3) Poleg zasmehovalnega tona je zaznati namige o manjvrednosti iz slovenskega okolja izhajajočega kmečkega prebivalstva, obenem pa – pri obeh vpletenih straneh – serijo opozoril, navodil in »dejanskih primerov«, kako je potrebno »prav« postopati pri izpolnjevanju popisnih pol.

TRI RAZLIČICE »LJUDSKEGA ŠTETJA«

Pregledovanje popisnih pol pokaže, da v Trstu v letih 1910 in 1911 nimamo opraviti samo z eno verzijo ljudskega štetja, pač pa z vsaj tremi zelo različnimi. Konec leta 1910 je tržaško prebivalstvo prvič izpolnjevalo popisne pole. Razdeljene popisnice so praviloma izpolnjevali »družinski glavarji« (Ljudsko štetje, 1910: 1). Popisne pole so bile oddane na anagrafski urad. Štetje naj bi se zaključilo 8. januarja 1911, vendar je bil kasneje rok zaradi nepravilnosti pri vpisovanju občevalnega jezika podaljšan do 15. januarja 1911. 17. januarja 1911 je sledila prva revizija, ki so jo opravili magistratni organi in je potekala več mesecev. Kakor ugotavlja Ivica Pletikosić, so »revizorji smeli dopolnjevati pomanjkljive naznanilnice, popravljati zgrešene vpise in preverjati pravilnost vnesenih podatkov (Pletikosić, 2006: 279)«, pri tem pa je prihajalo

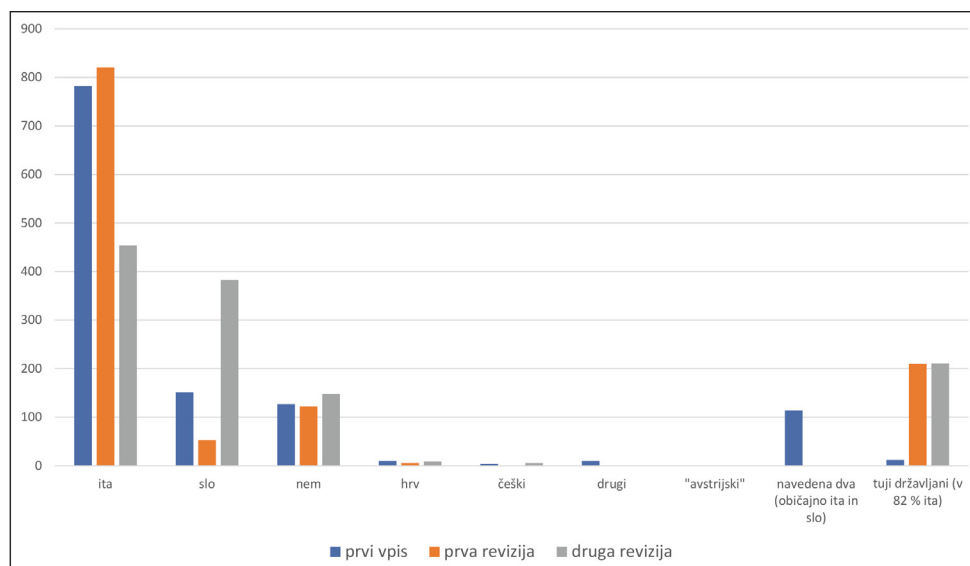

do samovoljnih zamenjav občevalnega jezika. Če verjamemo slovenski *Edinosti*, so magistratni uradniki posebej hoteli popravljati rubriko na škodo slovenščine in v korist italijanščine. Po uradnih ugotovitvah serije nepravilnosti pri vpisovanju omenjene rubrike in po pritožbi slovenske strani je država jeseni odredila novo, t. i. drugo, uradno državno revizijo. Tokrat je italijansko časopisje tožilo, da slovenski uradniki potvarjajo popisne pole.

Kako so se spremembe skozi revizije odražale pri občevalnem jeziku služkinj? Na vprašanje odgovarjava s primerjavo zapisov ob domnevnem prvem vpisu in po obeh revizijah (grafično jih je mogoče ločiti glede na pisavo in barvo pisala; prva revizija je navadno v modri, prekrivni barvi, drugo spremlja uradni žig), kajti kljub pomisleku, da na čisto vsaki popisni poli vsakokratnih vpisov ni mogoče natančno razbrati, predvidevava, da morebitne napake v interpretaciji pri posameznih primerih ne vplivajo občutno na groba razmerja in pravilnost splošnih zaključkov pri tako obsežnem vzorcu.

Ob prvem izpolnjevanju popisnih pol izstopa razdrobljenost in neenotnost zapisov v rubriki občevalni jezik, ki sva jih zaradi lažjega grafičnega prikaza zato nekoliko poenotili (Graf 1). Tako sva ponekod zabeležen zapis »slovanski« poenotili z zapisom slovenski jezik, »italijanski-lat(d)inski«, »furlanski« z italijanskim in »boemski« s češkim. Ostale zapise sva pustili v prvotni obliki. Posledično sva dobili naslednje rezultate: pri kar 782 služkinjah je bil zapisan italijanski občevalni jezik, pri 151 slovenski in pri 127 nemški. Zanimivo je, da sta bila pri 114 od skupno 1.211 služkinj

Graf 1: Število služkinj glede na vpisan občevalni jezik ob prvem vpisu ter ob prvi in drugi reviziji.

* Legenda: ita – italijanski; slo – slovenski; nem – nemški; hrv – hrvaški; d – drugi (Cislajtanija); td – tuji državljani

zabeležena kar dva občevalna jezika, od tega v 60 primerih kombinacija italijanskega in slovenskega jezika, v 26 primerih kombinacija nemškega in italijanskega jezika ter v 18 primerih kombinacija slovenskega in nemškega jezika. Pravila cenusa niso dopuščala vpisov dveh ali več občevalnih jezikov, zato so revizorji že pri prvi reviziji enega izmed dveh prečrtali. V večini primerov so prečrtali slovenski jezik, pustili in nato v končni statistiki tudi upoštevali pa so italijanskega.

Pri prvi reviziji so tako razvidna naslednja razmerja: 820 je zapisov za italijanski občevalni jezik, 122 za nemškega in le 53 vpisov za slovenski občevalni jezik. Beležimo tudi bistveno večje število tistih služkinj, ki kot tuje državljanke niso imele vpisanega občevalnega jezika. Številni popisovalci so ob prvem vpisu namreč zane-marili pravilo, da se za tuje državljanke ne vpisuje občevalnega jezika, in so za večino služkinj iz Italije vpisovali italijanski občevalni jezik. *Edinost* je zato opozarjala: »Pozivamo vlado, da pri reviziji skrbi, da ne bodo regnikoli⁶ pomnoževali italijanstva oz. pomanjševali Slovenstva Trsta« (Ljudsko štetje. Za revizijo ljudskega štetja, 1911: 2). Slovensko stran je še posebej skrbelo, da magistratni revizorji namerno potvarjajo celo pristojnosti, kar bi posledično omogočalo pravico do vpisa občevalnega jezika (Možnost eventualnih falzificiranj na debelo, 1911: 3). Ob prvi reviziji je bila omenjena neskladnost vpisovanja občevalnega jezika pri tujcih torej odpravljena, in sicer na škodo italijanskega občevalnega jezika.

Ob drugi, državni reviziji se število vpisov italijanskega jezika nato z 820 še zmanjša na 454, število vpisov slovenskega jezika pa se poveča s 53 na 383. Pri vpisih drugih občevalnih jezikov in številu zabeleženih tujih državljanek pa ni večjih razlik v primerjavi s prvo revizijo.

Opisano občutno spreminjanje razmerij od prvega vpisa pa do zadnje revizije kaže, da je bilo pri beleženju občevalnega jezika služkinj mogoče z lahkoto manipulirati. Medtem ko se je delež služkinj povečal skoraj osemkrat (s 4 % na 31 %), se denimo odstotek vseh prebivalcev, ki so v Trstu navedli slovenski občevalni jezik, ni niti podvojil. To dejstvo dodatno pojasni, zakaj so ravno služkinjam (skupaj z ostalim odvisnim prebivalstvom, kot so bili npr. podnajemniki) italijanski in slovenski mediji ob popisih posvečali tolikšno pozornost. Računajoč na izjemen učinek sta tako slovenska kot italijanska stran po mestu lepili plakate ter prirejali shode in predavanja, namenjene posebno ženskam in med njimi zlasti služkinjam (Javni shod slovenskega ženstva, 1911: 2).

Tako je nenehno medijsko izpostavljanje slovenskih služkinj vsaj na deklarativni ravni in za krajše obdobje odpiralo širša in družbeno bolj relevantna vprašanja, kot je bilo samo ravnanje v času cenusa. Posamezni prispevki so opisovali klavrske življenjske in delovne razmere služkinj ter opozarjali na njihov socialno in pravno negotov položaj. Promovirali so delovanje Zavoda Sv. Nikolaja, ustanove, ki je že vrsto let v Trstu skrbela za socialno ogrožene služkinje, toda hkrati opozarjali, da njegovo

6 Regnicoli so bili italijanski državljanji, tujci brez pristojnosti v Trstu, in so v rubriko občevalnega jezika morali zapisati »tujci«.

hvalevredno delovanje ne zadošča. Služkinjam bi bila potrebna še pravna zaščita v obliki nekakšnih obrtnih sodišč in ženska strokovna organizacija, sindikat (Zavod sv. Nikolaja v Trstu, 1911: 3).

Poleg Zavoda Sv. Nikolaja, ki je skrbel prav posebej za služkinje, je zanje nudila organizacijsko mrežo tudi Narodna delavska organizacija (N.D.O.):

N. D. O. vam nudi vse: posreduje za službe, s predavanji, vam daje na razpolago bogato knjižnico, prireja izlete in kmalu otvori tudi plesno Šolo. Škoda je, da se neštevilno naših deklet zgublja in pokvarja po nedostojnih plesih, kar pogostokrat povzroča škandalozne in žalostne posledice. (Slovenskim služkinjam v Trstu!, 1911: 2)

Italijansko časopisje je seveda takoj podvomilo v dostojnost tovrstnih zabav v Narodnem domu pod okriljem N.D.O. in pisalo, da gre zgolj za pokvarjeno zvijačo, s katero Slovenci kupujejo glasove naivnih služkinj v cenzusnem boju:

Torej bodo ob popisu izjavile, da običajno govorijo slovenski jezik, saj ob nedeljah popoldne v Narodnem domu ne govorijo drugega jezika, ker upoštevajo tam izobešeni znak, ki prepoveduje uporabo neslovenskega jezika v prostorih slovanske hiše. [...] Časopis tega ne navaja, a bo najverjetneje skupina vojakov vedno pripravljena služkinjam nuditi svoje usluge. (Il fiore del campo, 1911: 2)

Italijanska nacionalna propaganda je namigovala na spolni razvrat (Domače vesti, 1911: 2), kar ponovno pokaže, kako tesno je nacionalni diskurz v primeru služkinj zadeval (spolno) (ne)čistost in (ne)častnost (Verginella, 2006).

Nasploh so italijanske oblasti dobro organizirani Slovenci nekoliko presenetili, o čemer pričajo številni pozivi po odločnejši protiakciji, spremljanju slovenskih agitatorjev, nadzorovanju slovenskih služkinj in nenazadnje zaščiti »svojih«, torej italijanskih služkinj (I nostril interessi e quelli dello stato. Il censimento = Di un'elezione, 1910: 1–2; Per il censimento, 1910: 2; Del censimento, 1911: 2 itd.). Italijanski nacionalisti so poskušali organizirati celo gibanje za bojkot slovenskih služkinj v mestu (Un comizio di donne slovene, 1911: 2). *Edinost* denimo poroča, da so »italijanski mazzinijanci« ustanovili v mestu tudi gospodinjsko šolo za italijanske služkinje (Slovenskim služkinjam!, 1911: 2) ter spodbujali priseljevanje služkinj iz Kraljevine Italije. A glede na razpoložljive vire ostaja vtis, da vendarle ne organizacijsko ne po učinkih niso bili tako uspešni kot slovenski someščani.

OBČEVALNI JEZIK V ODNOSU DO KRAJA ROJSTVA

Kako velik je bil po vseh teh naporih tako italijanske kot zlasti slovenske strani delež tistih služkinj, ki so imele kljub rojstvu v slovensko govorečih krajih še po drugi reviziji vpisan italijanski občevalni jezik? Odgovor nam morda ponudi primerjava

občevalnega jezika služkinj z občevalnim jezikom, ki je absolutno prevladoval (pri več kot 90 % prebivalstva) v njihovem rojstnem kraju.⁷ Kraje, v katerih nobeden od občevalnih jezikov ni presegal 90 %, sva označili kot »jezikovno mešanec«. Rezultati primerjave (Preglednica 1) kažejo, da se je večina služkinj (580) rodila v »slovenskih« krajih. Dobra polovica (55 %) teh služkinj je ob (drugi) reviziji popisa navedla slovenski občevalni jezik, veliko pa jih je še vedno navajalo italijanski jezik (38 %), nekatere izmed njih pa tudi nemški, hrvaški ali češki jezik.⁸

občevalni jezik / rojstni kraj	ita	slo	nem	sr-hrv	češki	td	SKUPNO
slo	219	321	34	3	1	2	580
ita	48	1				2	51
nem	13	2	46			1	62
hrv (Cislajtanija)	9	4		3			16
češki	1		1		4		6
td (Italija)	12	1				156	169
td (Nemčija)						2	2
td drugo	1	1	2			38	42
»jezikovno mešani«	138	49	58	3	1	9	258
SKUPNO	441	379	141	9	6	210	1.186

Preglednica 1: Razmerja med občevalnim jezikom služkinj in prevladujočim občevalnim jezikom v njihovem rojstnem kraju.

Kako si lahko razlagamo to nehomogeno razporeditev, ki je kljub propagandi slovenske strani v nekaterih primerih še ob drugi reviziji bolje služila t. i. italijanskim nacionalističnim ciljem?

Za slovensko *Edinost* je bil odgovor na to vprašanje razmeroma jasen – služkinje naj bi k napačnemu vpisu silili delodajalci.

PRITISK DELODAJALCEV?

Tako italijansko kot slovensko časopisje je v obdobju popisovanja prebivalstva pozornost posvečalo tudi delodajalkam oz. delodajalcem hišnih poslov. Italijansko časopisje je na primer dajalo izrecna navodila italijanskim gospodarjem, da morajo

7 Za predlogo sva uporabili rezultate popisov (za občevalni jezik) za leto 1900 oziroma 1910 (Spezialortsrepertorium, 1918 itd.).

8 Pri drugih služkinjah je skladnost večja, denimo kar 94 % služkinj iz »italijanskih« krajev je ob popisu navajalo italijanski občevalni jezik, 74 % služkinj iz »nemških« krajev pa nemškega.

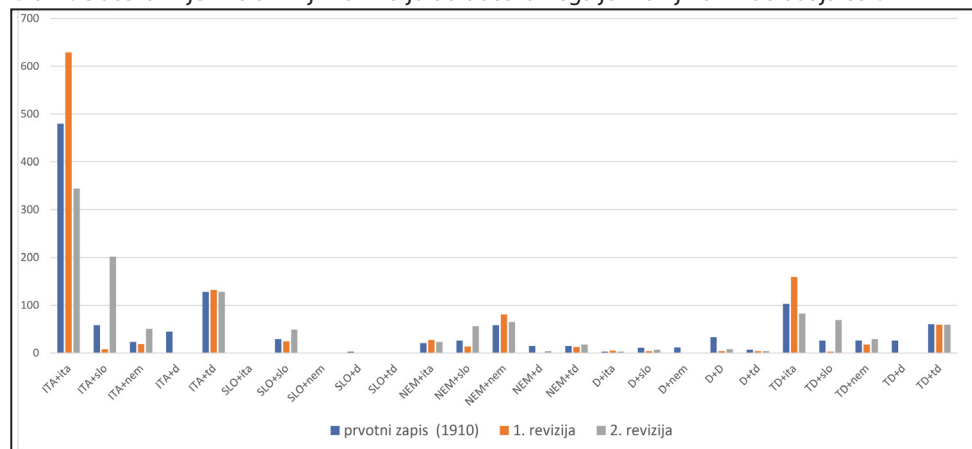
slovenskim služkinjam vpisovati italijanski občevalni jezik, ker se ne glede na nacionalnost tako sporazumevajo v gospodinjstvu (La lingua d'uso, 1911: 2). Slovensko časopisje je potem opisovalo primere zavednih služkinj, ki so prihajale »v naše urade pritoževati se, da so jih upisali gospodarji za Italijanke«, »mnog(e) [...] so moral(e) zapustiti službo« (Zgledi narodne zavednosti, 1911: 2) ali celo navajale hujše pritiske (Barbarizem, 1911: 1; Italijansko nasilje radi ljudskega štetja, 1911: 2; Samovoljnosti gospodarjev stanovanj, 1911: 1).

Leta 1911 se je časopisje še posebno razpisalo o aferi italijanskega zdravnika Veroneseja. Ko je služkinja od njega zahtevala, da jo vpiše za Slovenko, naj bi ji Veronese odpovedal službo in ji celo hotel vreči čašo v glavo. Omenjeni gospodar je potem v italijanskemu časopisu *L'Indipendente* hitel pojasnjevati, da se je pri čaši vendarle zadržal, ker se je zavedal, da bi se znesel nad nedolžno osebo. Služkinja, ta »uboga neumnica (idiota)«, je namreč samo ponavljala besede pravih krivcev nastale situacije – slovenskih nacionalistov (Parole chiare per gli sloveni. Una spiritosa lettera, 1911: 2–3). Slovenska nacionalna elita je afero izkoristila za promocijo nacionalne agende v zvezi s cenzusom na državni ravni. Veronese se tako pojavi v znani interpelaciji, ki jo poslanec dr. Rybář naslovi na ministra za notranje zadeve, kar v končnem spobudi drugo, državno revizijo ljudskega štetja v Trstu (Rybář, 1911).

Toda ali gre brez kančka dvoma verjeti časopisju, da so k tendenčnemu vpisovanju občevalnega jezika služkinj prvenstveno prispevali prav pritiski delodajalcev? Na to morda lažje odgovorimo, če občevalni jezik služkinj analiziramo v razmerju do občevalnega jezika njihovih delodajalcev. Rezultati, ki jih ob tem dobimo ob vseh treh različicah vpisov, prikazuje Graf 2.

Ob vseh treh različicah vpisa zasledimo daleč največ kombinacij, ko tako delodajalec kot služkinja navajata italijanski jezik, čeprav je ob drugi reviziji tovrstnih

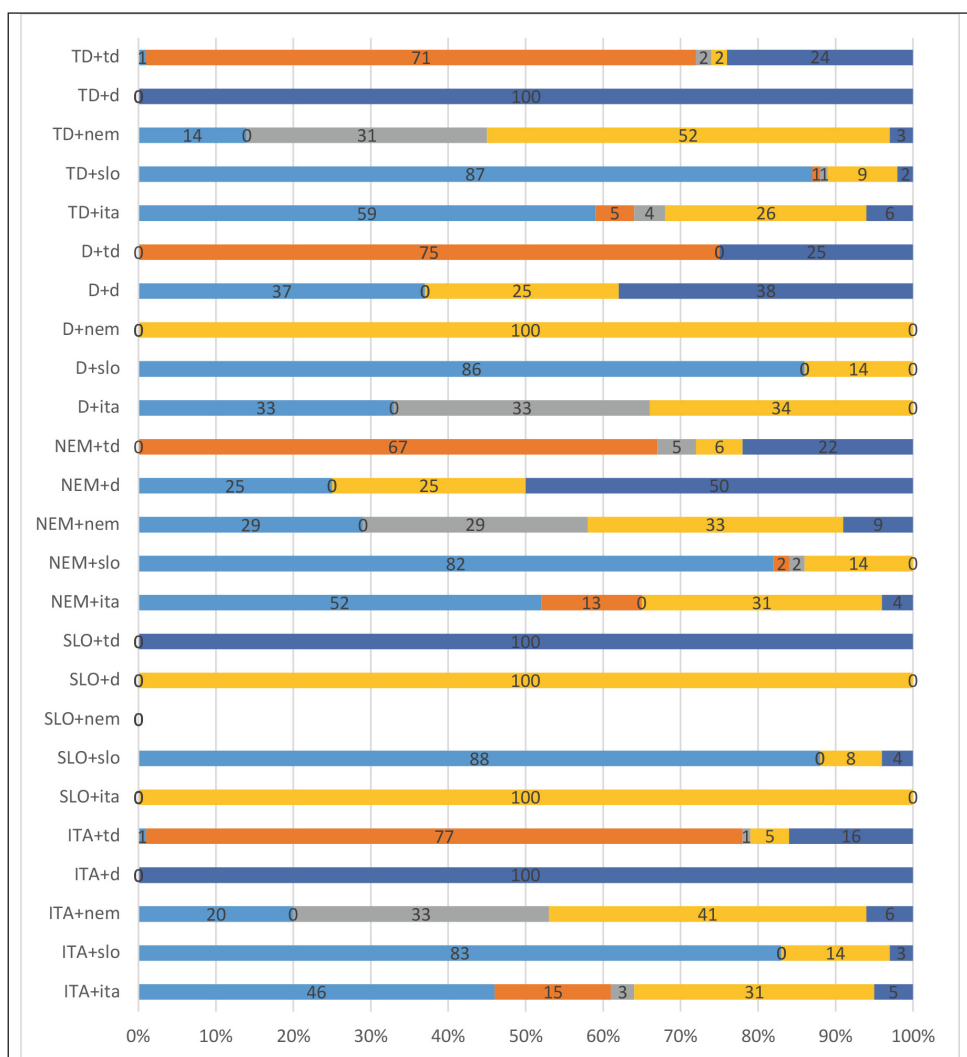
Graf 2: Občevalni jezik služkinj v razmerju do občevalnega jezika njihovih delodajalcev.

* Legenda: Z velikimi črkami so zapisani občevalni jeziki delodajalcev, z malimi črkami občevalni jeziki njihovih služkinj. Prim. SLO/slo.

kombinacij manj, zato pa se znatno poveča število kombinacij, ko delodajalec navaja italijanščino in služkinja slovenščino. Dokaj številne so tudi kombinacije, ko imajo gospodarji tuje državljanstvo (praviloma gre za regnicole), pri služkinjah pa je naveden italijanski jezik. Gospodarji s slovenskim jezikom nastopajo ob vseh treh različicah vpisa skoraj izključno v kombinaciji s služkinjami s slovenskim jezikom. Gospodarji z nemškim jezikom pa se pojavljajo spet največkrat s služkinjami z nemškim jezikom. Navedeno kaže, da se je občevalni jezik delodajalcev pogosto ujema z jezikom njihovih služkinj. Morda so nekateri delodajalci služkinje izbirali po narodnostnem/jezikovnem ključu ali pa so jim brez njihove vednosti oz. privoljenja

Graf 3: Razmerja med kombinacijo občevalnega jezika služkinj in gospodarjev v odnosu do prevladujočega občevalnega jezika v rojstnem kraju služkinj (v odstotkih).

samodejno vpisali svoj občevalni jezik.⁹ Tretja možnost je, da so se služkinje same avtonomno odločale za občevalni jezik gospodinjstva, v katerem so delale.

Z namenom detekcije, kaj od zgornjega je najbolj verjetno, velja kombinacije občevalnega jezika služkinj in njihovih gospodarjev analizirati še v odnosu do kraja rojstva služkinj (Graf 3; upoštevani so samo podatki po drugi reviziji in najbolj pogoste kombinacije med občevalnim jezikom delodajalcev in služkinj).

Služkinje, ki so enako kot njihovi delodajalci navajale italijanski jezik, so se najpogosteje rodile v »slovenskih« krajih (46 %), po pričakovanjih pa sta številni v tej kombinaciji tudi skupini služkinj iz »italijanskih« krajev (15 %) in krajev z jezikovno mešanim prebivalstvom (31 %). Služkinje iz »slovenskih« krajev so številne tudi v drugih skupinah, kar ni presenetljivo glede na njihov visok delež v celotnem vzorcu. Izstopa dejstvo, da imajo te služkinje pogosto naveden italijanski jezik tudi pri delodajalcih, ki so navedli katerega izmed drugih občevalnih jezikov, denimo nemščino (52 %); dejansko je pri slednjih njihov delež celo višji kot pri skupini, v kateri nastopa kombinacija gospodarjev in služkinj z italijanskim občevalnim jezikom! Pri teh, torej »nemško govorečih« delodajalcih, bi zaradi kraja izvora težko pričakovali italijanske nacionalistične tendence.

Med najbolj »homogenimi« so kombinacije, v katerih so služkinje kot občevalni jezik navedle slovenščino. Precejšnja večina (vselej več kot 80 %) se jih je namreč tudi rodila v »slovenskih« krajih. Najbrž so vsaj nekateri slovenski delodajalci tendenčno izbirali slovenske služkinje. V teh kombinacijah imamo sicer tudi primere posameznic, ki so za svoj občevalni jezik navedle slovenščino, rodile pa so se v »hrvaških«, narodnostno mešanih ali celo »italijanskih« krajih. Tudi pri teh ni preveč smiselno predvidevati, da je šlo za pritisk delodajalcev, saj se obenem pojavljajo v kombinaciji z delodajalci z italijanskim občevalnim jezikom.

BOLJ NATANČNO O PRISELJENKAH IZ PREPRIČLJIVO SLOVENSKO GOVOREČIH KRAJEV

V nadaljevanju bodo v ospredju analize služkinje, rojene v »slovenskih« krajih, saj so bile najbolj številčne (580) in tudi medijsko najbolj izpostavljene. Razdeljene so v štiri skupine, in sicer na služkinje, ki navajajo:

1. italijanski občevalni jezik; zaposlene pri delodajalcih z italijanskim občevalnim jezikom ali pri italijanskih državljanih (regnicoli) (186), povp. starost 29,7 let, doba službovanja 9,7 let;
2. slovenski občevalni jezik; zaposlene pri delodajalcih z italijanskim občevalnim jezikom ali pri italijanskih državljanih (189), povp. starost 26,9 let, doba službovanja 8,2 leti;

⁹ Narodnostni oz. jezikovni ključ je še posebno viden v oglasih po časopisih, kjer je specifično navedena želja po slovensko govoreči služkinji.

3. italijanski občevalni jezik; zaposlene pri delodajalcih, ki niso navajali italijanskega občevalnega jezika ali niso bili italijanski državljani (33), povp. starost 31,9 let, doba službovanja 11,1 let;
4. slovenski občevalni jezik; zaposlene pri delodajalcih, ki niso navajali italijanskega občevalnega jezika ali niso bili italijanski državljani (132), povp. starost 28 let, doba bivanja v Trstu 6,9 let.

Pod drobnogled sva vzeli starost teh služkinj in dobo njihovega bivanja oz. službovanja v Trstu, saj naj bi sodeč po zapisih v takratnem časopisju te spremenjivke vplivale na »izbiro« občevalnega jezika. V vseh navedenih primerih se je izkazalo, da so bile služkinje, ki so kot občevalni jezik navajale slovenščino, mlajše od služkinj, ki so navajale italijanščino, obenem pa so v Trstu prebivale manj časa. Ti podatki nasprotujejo tezi, da je večina služkinj iz »slovenskih« krajev italijanščino izbrala zaradi neposrednega, nacionalistično pogojenega pritiska s strani svojih delodajalcev. Tovrsten pritisk bi bil namreč bolj verjeten v primeru mlajših služkinj. Za starejše služkinje pa je po drugi strani mogoče predvidevati, da so – četudi rojene v »slovenskih« krajih – italijanski jezik izbrale prostovoljno, ker so sčasoma svojo identiteto prilagodile okolju in jeziku, v katerem so se vsakodnevno sporazumevale. Navedena razlaga je v precejšnjem nasprotju z zapisi v slovenskem tisku, ki so se osredotočali na številne zlorabe zlasti mlajših služkinj s strani delodajalcev (Slovenskim služkinjam!, 1911: 2). To pa seveda ne pomeni, da teh ni bilo.

Služkinje iz »slovenskih« krajev je smiselno na koncu razčleniti še glede na njihovo deželo (predel dežele) rojstva. Časopisje je namreč po svoje ugibalo o narodni zavednosti služkinj iz posameznih (delov) dežel. Tako je *Edinost* (Rybář, 1911) ob neki priložnosti posebej hvalila dekleta iz Posočja (del Goriške). A pričakovanje, da se slovenski občevalni jezik zaradi tradicionalne naveze dežele Kranjske na slovenstvo pogosteje vpisuje pri Kranjcih kot pri dekletih iz drugih (delov) dežel, ni bilo potrjeno z analiziranimi podatki (Preglednica 2).

vpisan občevalni jezik / slovenski kraji	ita	slo	nem	d	skupaj
Goriška	43	56	0,7	0,3	100
Istra	64	36	0	0	100
Koroška	13	27	0	0	100
Kranjska	34	60	2	2	100
Štajerska	20,5	45,5	2	2	100
Tržaško podeželje	30	70	0	0	100

Preglednica 2: Deleži služkinj iz »slovenskih« krajev glede na deželo rojstva in vpisan občevalni jezik (v odstotkih).

Ko sva 580 služkinj iz »slovenskih« krajev razčlenili glede na deželo rojstva in vpis občevalnega jezika ob drugi reviziji, sva dobili naslednje rezultate: slovenski jezik so – morda presenetljivo – najbolj pogosto vpisovali pri dekletih iz tržaškega podeželja (70 %), za njimi pri Kranjicah (60 %) in šele nato pri Goričankah (56 %), še manj pogosto pri Štajerkah (45,5 %). Še najmanj pogosto so slovenski jezik vpisovali pri Istrankah (36 %) in Korošicah (27 %). Koliko je k tovrstnim rezultatom prispevalo ozaveščanje in delovanje raznih organizacij in agitacija v javnem tisku v Trstu in okolici? Lahko iz tega sklepamo, da je slovenskoitalijanska konfrontacija še najbolj nagovorila tiste, ki so bile »domačinke«? So bolj živo razumele pomen kampanje za slovenski jezik in pozneje revizijo vpisa, ker so bile (tudi po končanem službovanju v mestu) del tega prostora?

ZAKLJUČEK

V času zbiranja cenzusih podatkov v Trstu se delovni segment slovenskih služkinj, izrazito zaznamovan s migracijsko komponento, saj gre večinoma za priseljenke, premakne v samo središče nacional(istič)ne pozornosti, kar proizvede nekatere tudi povsem konkretne učinke. Njihov povečan politični pomen spodbudi (vsaj na deklarativni ravni) naložbe v socialno zaščito. Neutrudni časopisni apeli pripomorejo, da pri številnih služkinjah popisovalci naknadno vpišejo slovenski občevalni jezik. Morda ne pretiravava, če zapiševa, da proporcionalno gledano k ugodnim izidom državne revizije cenzusa iz leta 1910 verjetno najbolj pripomorejo prav priseljene služkinje. Kljub temu ostaja tudi po zadnji reviziji še vedno veliko število posameznic, ki kot občevalni jezik zapišejo italijanščino, čeprav same večinoma izhajajo iz slovensko govorečih krajev. Toda takšne rezultate bi težko pripisali (samo) pritiskom italijansko usmerjenih delodajalcev, mestnih oblastnikov ali nacionalistov, saj so zagotovo tudi odraz fluidnosti narodne ali vsaj jezikovne identitete. Navajanje italijanskega občevalnega jezika namreč pogosteje zasledimo pri starejših služkinjah, sicer priseljenkah, ki že dlje časa prebivajo v mestu. Gre torej za proizvod asimilacije, in ne zgolj za zavajanje mladih, naivnih, nedavno priseljenih slovenskih služkinj, kakor je denimo rado tedaj pisalo slovensko časopisje, čeprav so dejansko izpričani tudi tovrstni primeri. Slika, ki jo izriše natančna proučitev cenzusih pol, je zagotovo veliko bolj kompleksna. Seveda pa tudi to, kar sva sami ponudili v besedilu, niso jasni, nedvoumni odgovori na zastavljena vprašanja, pač pa nabor mogočih interpretacij, ki se odpirajo ob kvantitativni obdelavi tega – kakor sami verjameva – informativno in vsebinsko bogatega vira. Meniva, da prava vprašanja vedno izzovejo pomembne razmisleke, ki konkretno, na obravnavanem območju osvetljujejo izjemno občutljivo mesto v (slovenskem) nacionalnem imaginariju, ki ga kot priseljenke v multikulturnem mestu zasedajo prav (slovenske) služkinje. In kljub mestoma navidezno zgrešenim potezom tedanje agitacije v zvezi s služkinjami ostaja dejstvo, da so splošni učinki jasni. Ugotovitev slovenske strani, da so pomembne zaradi svoje

številčnosti in slovenskega izvora, ostaja resnična. Prav tako pomembne so številke, ki so bile uporabljane za dokazovanje prisotnosti Slovencev v mestu v kasnejših obdobjih, ob prelomnih dogodkih za obe naciji – slovensko in italijansko.

ZAHVALE IN DRUGI PODATKI

Članek je nastal v okviru projekta Multikulturalna prijateljstva in narodne vezi na presečiščih slovenskega, italijanskega in nemškega sveta (1848–1941) (NG-0018), ki ga je financiral ARRS, in projekta EIRENE, ki ga financira Evropski raziskovalni svet v okviru programa Horizon 2020 in v finančni shemi ERC Advanced Grant (ERC Grant Agreement n. 742683).

LITERATURA

- Archivio generale di Trieste (AST), Censimento della popolazione, Trst 1910; Šk. 24, anag. št. 1471–1530
- Archivio generale di Trieste (AST), Censimento della popolazione, Trst 1910; Šk. 25, anag. št. 1531–1590
- Archivio generale di Trieste (AST), Censimento della popolazione, Trst 1910; Šk. 26, anag. št. 1591–1650
- Archivio generale di Trieste (AST), Censimento della popolazione, Trst 1910; Šk. 27, anag. št. 1651–1700
- Archivio generale di Trieste (AST), Censimento della popolazione, Trst 1910; Šk. 30, anag. št. 1828–1861
- Archivio generale di Trieste (AST), Censimento della popolazione, Trst 1910; Šk. 31, anag. št. 1862–1890
- Banti, Alberto Mario (2005). *L'onore della nazione, Identità sessuali e violenza nel nazionalismo europeo dal XVIII secolo alla Grande Guerra*. Torino: Biblioteca Einaudi.
- Barbarizem (1911). *Edinost*, 11. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0T3KOEAE>.
- Cattaruzza, Marina (1979). *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Torino: Musolini.
- Cattaruzza, Marina (1995). *Trieste nell'Ottocento: le trasformazioni di una società civile*. Videm: Del Bianco.
- Cergol Paradiž, Ana, Selišnik, Irena (2018). Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu. *Prispevki za novejšo zgodovino* 58/2, 51–84. <https://ojs.inz.si/pnz/article/download/282/531?inline=1> (5. 9. 2021).
- Čermelj, Lavo (1958). *O ljudskem štetju v trstu I. 1910: in memoriam dr. Josipa Wilfana* (separat). Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Del censimento (1911). *L'Indipendente*, 19. 1. 1911, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2Fteca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298074&mode=all&teca=MagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Domače vesti (1911). *Edinost*, 14. 9. 1911, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2IECSG05>.
- Fauve-Chamoux, Antoinette, Fialova, Ludmila, ur. (1997). *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVI-XX siècle*. Acta Demographica, XIII. Praga: Česká Demografická Sociologický ÚÚav CR.
- Hahn, Sylvia (2001). Nowhere at Home? Female Migrants in the Nineteenth-Century Habsburg Empire. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). New York: Routledge, 108–126.

- Hajnal, John (1982). Two Kinds of Preindustrial Household Formation System. *Population and Development Review* 8/3, 449–494, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511897535.003>.
- I nostril interessi e quelli dello stato. Il censimento = Di un'elezione.(1910). *L'Indipendente*, 27. 12. 1910, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2FTeca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298054&mode=all&teca=MagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Il fiore del campo (1911). *L'Indipendente*, 13. 9. 1911, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2FTeca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298268&mode=all&teca=MagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Italijansko nasilje radi ljudskega štetja (1911). *Edinost*, 17. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-E02JHB2Q>.
- Javni shod slovenskega ženstva (1911). *Edinost*, 18. 9. 1911, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-7YW4JTWL>.
- Kalc, Aleksej (2014). Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja. *Dve domovini / Two Homelands* 40, 11–22, http://twohomelands.zrc-sazu.si/uploads/articles/1431014346_KALC_%20DD_TH_40-2.pdf (5. 9. 2021).
- Kladiwa, Pavel (2016). National Statistics in the Bohemian Lands 1880–2011: Factors Affecting the Setting of the Criteria and Methods Used by the Censuses. *Romanian Journal of Population Studies* 9/2, 31–40.
- Komičen prizor vsled nezaupnosti ljudstva do magistratnih organov (1911). *Edinost*, 13. 1. 1911. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-G7BXLOUC>.
- La lingua d'uso (1911). *L'Indipendente*, 10. 1. 1911, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2FTeca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298066&mode=all&tecaMagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Laslett, Peter (1983). Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared. *Family Forms in Historic Europe* (ur. Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett). Cambridge: Cambridge University Press, 513–563, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511897535.018>.
- Lee, Robert (2005). Domestic Service and Female Domestic Servants. A Port-City Comparison of Bremen and Liverpool, 1850–1914. *The History of the Family* 10, 435–460, <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2005.09.006>.
- Ljudsko štetje (1910). *Edinost*, 10. 10. 1910, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UOLZSGND>.
- Ljudsko štetje. Za revizijo ljudskega štetja (1911). *Edinost*, 13. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-G7BXLOUC>.
- Lundh, Christer (1999). Servant Migration in Sweden in the Early Nineteenth Century. *Journal of the Family History*, 24/1, 53–73, <https://doi.org/10.1177/036319909902400104>.

- Millo, Anna (1989). *L'elite del potere a Trieste. Una biografia collettiva 1891–1938*. Milano: F. Angeli.
- Možnost eventualnih falzificiranj na debelo (1911). *Edinost*, 15. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-3PP1RE80>.
- Mlekuž, Jernej (2016). Aleksandrinke kot nosilke časti narodne skupnosti v dopisu Karola Pečnika iz Egipta (1897). *Dve domovini / Two Homelands* 43, 143–156, http://twohomelands.zrc-sazu.si/uploads/articles/1453579267_Aleksandrinke_MLEKUZ.pdf (5. 9. 2021).
- Nederveen Meerkerk, Elise van, Neunsunger, Silke, Hoerder, Dirk (2015). Domestic Workers of the World: Histories of Domestic Work as Global Labor History. *Towards a Global History of Domestic and Caregiving Workers* (ur. Dirk Hoerder, Elise van Nederveen Meerkerk, Silke Neunsinger). Leiden: Brill, 1–12, https://doi.org/10.1163/9789004280144_002.
- Parole chiare per gli sloveni. Una spiritosa lettera (1911). *L'Indipendente*, 18. 1. 1911, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2FTeca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298073&mode=all&teca=MagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Per il censimento (1910). *L'Indipendente*, 30. 12. 1910, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2FTeca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298057&mode=all&teca=MagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Pletikosić, Ivica (2006). Revizije popisa prebivalstva Trsta iz leta 1910. *Annales* 16/2, 477–481, <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-1R7SDK28/46dca27e-67d0-4fd7-8856-70fccb508436/PDF>.
- Rybář, Otokar (1911). Proti nezakonitostim in zlorabam povodom ljudskega štetja v Trstu. *Edinost*, 27. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-S5RZPXST>.
- Samovoljnosti gospodarjev stanovanj (1911). *Edinost*, 20. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QW8VCVK2>.
- Sarti, Raffaella (2005). Conclusion. *Domestic Service and European Identity. The Modelization of Domestic Service* (ur. Suzy Pasleau, Isabelle Schopp, Raffaella Sarti). Liège: Les Éditions de l'Université de Liège, 195–284, https://www.academia.edu/3009975/Conclusion_Domestic_Service_and_European_Identity_Proceedings_of_the_Servant_Project1 (5. 9. 2021).
- Sarti, Raffaella (2015). Historians, Social Scientists, Servants and Domestic Workers: Fifty Years of Research on Domestic and Care Work. *Towards a Global History of Domestic and Caregiving Workers* (ur. Dirk Hoerder, Elise van Nederveen Meerkerk, Silke Neunsinger). Leiden: Brill, 25–60, https://doi.org/10.1163/9789004280144_003.
- Slovenske služkinje, oziroma slovenski posli. Pozor! (1910). *Edinost*, 29. 12. 1910, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QDV1FDOV>.
- Slovenskim služkinjam! (1911). *Edinost*, 11. 8. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-4A2RIRWZ>.

- Slovenskim služkinjam v Trstu! (1911). *Edinost*, 12. 9. 1911, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PQBP5FTM>.
- Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder (1918). Spezialortsrepertorium für das Österreichisch-Illlyrische Küstenland. 31. Dezember 1910. Dunaj: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei.
- Stegar, Rok, Scheer, Tamara (2018). Ethnic Boxes: the Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers* 46/4, 575–591, <https://doi.org/10.1080/00905992.2018.1448374>.
- Studen, Andrej (1995). *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Šterbenc Svetina, Barbara, Kolenc, Petra, Godeša, Matija, ur. (2012). *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja*. Ljubljana: Založba ZRC, <https://doi.org/10.3986/9789612545987>.
- Un comizio di donne slovene (1911). *L'Indipendente*, 22. 9. 1911, https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Awww.internetculturale.sbn.it%2FTeca%3A20%3ANT0000%3AIEI0106354_298276&mode=all&teca=MagTeca++ICCU&fulltext=1 (5. 9. 2021).
- Verginella, Marta (2003). La campagna triestina. *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei traffici, 1719–1918* (ur. Roberto Finzi, Loredana Panariti, Giovanni Panjek). Trst: Lint Editoriale Associati, 461–482.
- Verginella, Marta (2006). Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev. Ljubljana: Delta.
- Verginella, Marta (2019). The Fight for the National Linguistic Primacy: Testimonies from the Austrian Littoral. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire* (ur. Markian Prokopovych, Carl Bethke, Tamara Scheer). Leiden, Boston: Brill, 26–49, https://doi.org/10.1163/9789004407978_004.
- Yuval-Davis, Nira (2009). *Spol in nacija*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Zavod sv. Nikolaja v Trstu (1911). *Edinost*, 24. 11. 1911, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-6JWW44Q2>.
- Zgledi narodne zavednosti (1911). *Edinost*, 4. 1. 1911, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-8C4BHWNE>.
- Žitko, Salvator (2012). Nacionalna in politična nasprotja v Istri in Trstu ob avstrijskih štetjih med letoma 1880 in 1910. *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc, Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 47–61.
- Žnidaršič, Sabina Ž. (2000). *Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnost žensk v desetletjih 1880–1910*. Ljubljana: Založba /*cf.

SUMMARY

SLOVENE WOMEN IMMIGRANTS IN TRST (TRIESTE): THE ISSUE OF IDENTITY AT THE 1910 CENSUS

Ana CERGOL PARADIŽ, Petra TESTEN KOREN

In the multicultural Trieste, relations between the Slovene and Italian national elites became strained at the turn of the twentieth century. One of the neuralgic points was the question of the language of communication in the Austrian censuses, especially that of 1910, which thus underwent a revision. The agitation regarding the language of communication was largely focused on many (Slovene) servants, mostly immigrants from the surrounding Slovenian basin and nearby Austrian lands.

In this paper, the authors analyzed which language of communication the servants entered at the 1910 census and whether their behavior was autonomous regarding their dependent position within households and the pressure of the public or the national elites. In doing so, the authors relied on public discourse, archival material, and quantitative analysis of a sample of the census poles of the 1910 census in Trieste. They examined the initial entry in the census fields when counting the population and the first (municipal authorities and enumerators) and second official state audit. The authors found that the original entries of the servants' language of communication were extremely heterogeneous, with the Italian language of communication predominating. At the first revision, the number of entries of the Italian language of communication increased even more. However, the second revision markedly increased the number of Slovene language entries compared to the increase in the Slovene language of communication entries in general.

Nevertheless, even after the last revision, many servants still chose Italian, even though they came from a Slovene-speaking environment. Such results would be difficult to attribute (only) to the pressures of Italian-oriented employers (or enumerators) and certainly reflect the fluidity of national or at least linguistic identity in a multicultural town. Italian is more often chosen as the language of communication by older servants who have been living in the town for a long time. At least to a certain extent, it is possible to talk about assimilation and not just about misleading young, naive Slovene servants, as, for example, the Slovenian newspapers used to write, although such cases are also attested. A careful study of the census poles draws a more complex picture of servants' constructed (national) identity than the one portrayed by the nationalists of the time, as the article also suggests.

